

ҚОРАҚАЛПОҚ ХАЛҚИ МУСИҚИЙ ПЕДАГОГИКАСИНING ТАРИХИЙ-НАЗАРИЙ ЖИҲАТЛАРИ

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.55.22.032>

Моянов Ыкласбай Жийенбаевич

Ўзбекистон Давлат санъат ва маданият институти Нукус филиали, «халқ ижодиёти» кафедраси в.в.б доценти. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация. *Мазкур мақолада, қорақалпоқ халқининг мусиқий педагогикаси тарихий-назарий жиҳатлари илмий назарий жиҳатдан ёритилган. Шунингдек мақолада, жировчилик санъати орқали санъат таълимини ривожлантириши масалаларига тўхталиб ўтилган.*

Калит сўзлар: *қорақалпоқ халқи, мусиқий педагогика, тарихий-назарий, мусиқа ижоди, тадқиқ ва тарғиб қилиши, санъат таълими, мусиқа ва санъат, маданият, профессионал фаолият, малакали кадр, жиров, бахшичилик санъати*

ИСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МУЗЫКАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ КАРАКАЛПАКСКОГО НАРОДА

Моянов Ыкласбай Джиенбаевич

И.о. доцента кафедры «Народное творчество» Нукусского филиала Узбекского государственного института искусств и культуры. PhD

Аннотация. *В статье рассматриваются исторические и теоретические аспекты музыкальной педагогики каракалпакцев с научно-теоретической точки зрения. В статье также уделяется внимание развитию художественного образования через искусство джихада.*

Ключевые слова: *каракалпакский народ, музыкальная педагогика, историко-теоретическая, музыкальное творчество, исследования и популяризация, художественное образование, музыка и искусство, культура, профессиональная деятельность, квалифицированные кадры, жиров, искусство бахши.*

HISTORICAL AND THEORETICAL ASPECTS OF THE MUSICAL PEDAGOGY OF THE KARAKALPAK PEOPLE

Moyanov Bkhasbay Jiyenbayevich

And about. Associate Professor of the Department of Folk Art, Nukus branch of the Uzbek State Institute of Arts and Culture. Ph.D

Abstract. *The article examines the historical and theoretical aspects of the musical pedagogy of the Karakalpak people from a scientific and theoretical point of view. The article also focuses on the development of arts education through the art of jihad.*

Key words: *Karakalpak people, musical pedagogy, historical and theoretical, musical creativity, research and popularization, art education, music and art, culture, professional activity, qualified personnel, fat, art of bakhshi.*

Дунё миқёсида қорақалпоқ халқининг мусиқий педагогикаси тарихий-назарий ва ахборот соҳасидаги минтақавий, субминтақавий ҳамкорликни юксалтириш масалалари ўз навбатида илғор хорижий тажрибаларга таяниб мусиқа санъати ривожини фан ва технология ютуқлари билан ҳамоҳанг тарзда илмий таҳлил қилиш, қорақалпоқ халқининг мусиқий педагогикаси тарихий-назарий жиҳатларини такомиллаштириш билан боғлиқ миллий қорақалпоқ санъати орқали санъат ва тарбия интеграцияси асосида ёшларни маънавий-ахлоқий фазилатларини шакллантириш заруратини келтириб чиқармоқда.

Айтиш ўринлики, мамлакатимиздаги ислохотлар саводли, савияли ёшларни тарбиялашга бевосита боғлиқ бўлиб, узоқ йиллардан буён сақланиб келаётган Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, дунё тараққиёти ва маданиятига қўшган бебаҳо хазинасини келажак авлодларга етказиш замонавий илм-фан ва тараққиёт учун муҳим аҳамият касб этади.

Тарихийлик тамойили асосида қорақалпоқ халқининг мусиқий педагогикаси тарихий-назарий жиҳатларига тўхталганда қорақалпоқ ярим ўтроқ ҳаёт кечириб, суғорма деҳқончиликни чорвачилик (айникса, қорамол) ва балиқ овлаш билан шуғулланишини эътироф этиб ўтиш жоиз. Қорақалпоқларнинг аксарият қисми XVI—XVIII асрлар ўрталарида Сирдарёнинг ўрта ва қуйи оқими бўйлари (Туркистон, Жанкент, Чирикрабат) ҳамда бир қисми Орол минтақасида (Қўнғирот, Шоҳтемир шаҳри) яшашган. Бироқ Ёйиқ ва Эмба дарёлари бўйларида ҳам қорақалпоқлар истиқомат қилганликлари ҳақида маълумотлар бор. XVI — XX аср бошларида қорақалпоқларда хўжалик, ижтимоий ва оилавий ҳаётда уруғ-қабилла тизими ва патриархал-уруғчилик

муносабатлари қолдиқлари сақланиб қолган. [3;4;]

Қорақалпоқ халқининг маданий меросини такомиллаштириш орқали баркамол ривожланган шахсни шакллантириш миллий маданиятни янада ривожлантиришнинг асосий мақсади ҳисобланади. Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 - 2022 йилларда миллий маданиятни янада ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисидаги қарорида халқимизнинг юксак маънавий қадриятларини асраб-авайлаш ва камол топтириш, асрлар давомида шаклланган маънавий-маърифий меросни жаҳон ҳақлари маданияти билан уйғун ҳолда келажак авлодга етказиш, миллий маданиятимизнинг жаҳон маданиятида тутган бебаҳо ўрнини тарғиб этиш мақсадида, тарихий ва маданий меросимизни сақлаш ҳамда уни ўсиб келаётган ёш авлодни тарбиялашда қўллаш каби вазифалар билан бир қаторда:

- анъанавий ва умуминсоний қадриятларни ёш авлод онгига сингдириш, этник маданий анъаналарни асраб-авайлаш ва унга асосланган халқ ижодиётини қўллаб-қувватлаш;

- аҳоли, шу жумладан, ёшларнинг ижодий салоҳиятини рўёбга чиқариш учун зарур шарт-шароитларни яратиш ва кенгайтириш, ижод эркинлигини таъминлашга эришиш;

- маданият соҳасига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш, миллий маданиятни янада кенг тадқиқ ва тарғиб этиш жараёнида инновацион ғоялар ва технологиялардан самарали фойдаланиш;

- Ўзбекистонда миллий маданиятни янада ривожлантиришда унинг тарихий босқичларини ўрганиш ва бу борада кенг қўламли илмий тадқиқотлар олиб бориш;

- халқ санъатини ривожлантириш, унинг барча шакл, усулларини такомиллаштиришга кўмаклашиш, бу соҳадаги маҳаллий ва миллий анъаналарни, маҳаллий жамиятлар ва ҳудудларнинг ўзига хослигини ҳисобга олган ҳолда оммавий ташаббускорликни қўллаб-қувватлаш;

- аждодларни бебаҳо мусиқа меросини асраб-авайлаш, янги шароитларда ривожлантириш ва улардан халқимизни баҳраманд қилиш учун кенг имкониятлар яратиш;

- ўзбек халқ оғзаки ва мусиқа ижоди намуналарини тўплаш, тадқиқ ва тарғиб қилишга қаратилган махсус дастурларни ишлаб чиқиш ва ҳаётга татбиқ этиш;

- санъат таълимини ривожлантиришда шахснинг эркин ривожланиши устуворлиги асосида мусиқа ва санъат таълимининг давлат сиёсатини амалга ошириш;

- маданият, мусиқа ва санъат соҳасидаги профессионал фаолият учун малакали кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини

ошириш;

- шахснинг билимига, ижодкорликка ва санъатга бўлган интилишини кўллаб-қувватлаш орқали санъат таълимини ривожлантириш ҳамда санъат соҳасидаги хорижий ва миллий анъанавий таълим тизимининг энг яхши ютуқларига, шунингдек, санъат соҳасидаги таълимни ривожлантиришга асосланган таълим технологияларидан кенг фойдаланиш кабилар таъкидланган [1].

Маълумки, қорақалпоқ мусиқа санъатини педагогик психологик аспектларини ўрганиш, шунингдек, мусиқа мактабларининг мазкур жараёндаги имкониятлари диагностикаси хулосаларига таяниб, қорақалпоқ халқ кўшиқлари асосида ёшларни санъат соҳасига бўлган қизиқишларини шакллантириш миллий қадриятларимизни, анъана ва урф-одатларимизни асраб-авайлаш, ёш авлод қалби ва онгига миллий халқ кўшиқчилиги санъатига муҳаббат, таълим-тарбия жараёнида халқимиз тарихи, маданияти ва маънавиятига янгича қараш, уни бугунги кун нуқтаи назаридан ўрганиш ва улардан ёшлар маънавий-ахлоқий фазилатларини тарбиялаш ва ривожлантиришда, маънавий сифатларни таркиб топтиришда фойдаланиш катта аҳамият касб этади.

Қорақалпоқ мумтоз адабиётининг йирик намояндаси шоир Жиенжировнинг (1730-84) фаолияти муҳим аҳамиятга эга. Ўзининг «Улуғ тоғ», «Пўсган ел» дostonларида қорақалпоқларнинг Хоразмга кўчиб келиш тарихини ёзган. Қорақалпоқларнинг Туркистондан кўчиб келишига шоирнинг яна бир «Хуш бўлинг, дўстлар» шеъри бағишланган. Яна бир шоир Кунхўжа «Oriental Art and Culture» Scientific-Methodical Journal - (SI) II/2020 ISSN 2181-063X 42 <http://oac.dsmi-qf.uz> шеърларида ўзи яшаган даврдаги халқ ҳаётини тасвирлаган. Ажиниязнинг ижоди XIX асрда ижод қилган қорақалпоқ шоирлари орасида етакчи ўринни эгаллайди. Унинг асарлари алоҳида тўпламлар сифатида қорақалпоқ, ўзбек, қозоқ ва рус тилларида чоп этилган. Бердақ шоирнинг лирик, сатирик, дидактик шеърлари, тарихий дostonлари диққатга сазовор. Шунингдек, Отеш Алшинбай ўғли (1828-1902), Қулмурот Қурбош ўғли (1841-1926). Омар Суғиримбет ўғли ва бошқа шоирларнинг шеър, дoston ва бошқа асарлари қорақалпоқ адабиёти тарихида муносиб ўрин эгаллайди.

Адабиётлар таҳлили асосида айтишимиз мумкинки, қорақалпоқ тили - туркий тилларнинг қипчоқ гуруҳига мансуб тиллардан; қозоқ ва нўғай тиллари билан биргаликда қипчоқ тилларининг қипчоқ-нўғай гуруҳчасини ташкил этади. Қорақалпоқларда кенг тарқалган машҳур «Алпамис» шунингдек, «Едиге». «Қублон», «Қирққиз» дostonлари орқали ёшлар бадиий ва ахлоқий маданиятини юксалтириш, шахс сифатида доимий равишда ўз-ўзини ривожлантириб, маънавий, руҳий

ва интеллектуал камолотга эришиши учун педагогларнинг креатив ёндашуви муҳим йўналтирувчи мотивацион таъсирга эга.

Қуйида биз қорақалпоқ халқининг мусиқий педагогикаси тарихийлиги нуктаи назаридан таҳлил қилиб жиров санъатига қисман тўхталиб ўтишни лозим топдик.

Жиров – кўлига кўбиз олиб, халқ оғзаки ижоди намуналари, жумладан, достон, ривоят ва тарихий қиссаларни чолғу асбоблари ёрдамида куйлаб, репертуарини оммага намойиш қиладиган, ўз замонаси манфаат ҳамда эҳтиёжларини ифодалайдиган, нақл, ҳикматли сўз, тўлғов ва термаларни маромига етказиб ижро этадиган истеъдод соҳиби, моҳир сўз устаси ва хушовоз созанда.

Қорақалпоқ халқида жировчилик мактаблари шуҳрат қозонган. Одатда, улар маҳаллий аҳоли орасида истиқомат қилишиб, халқ ўғил-қизларини юксак инсонийлик ҳамда ватанпарварлик руҳида тарбиялаш вазифасини ўз зиммасига олишган. Шунингдек, жировчилик анъаналарини мустаҳкамлашда шогирд тайёрлаш дастури муҳим аҳамият касб этади. Ўлкада жировчилик анъаналари бахши, қиссахон ва шоирларга нисбатан аввалроқ пайдо бўлган. Миллий қадриятлар тарихий ривожини жировчилик мактаблари ҳосил қилган.

Қорақалпоқ жирови чертадиган чолғу асбоби «кўбиз», дея номланиб, энг қадимий асбоб тарзида қайд қилинади. Тўғри, жорий чолғу асбоби илгари бошқа халқларда ҳам бўлган. Хусусан, кўбиз аввал Украина халқларида мавжуд бўлиб, у «қобзар» дея аталган. Кейинроқ бу асбоб ўрнини кўп торли «бандура» эгаллаган. Украинада кўбиз асбоби йўқолган бўлса-да, кўбиз сўзи сақланган. Кўбиз билан халқ турмуш тарзини куйлаган жиров ёхуд шоирни украинлар «Кобзар», дея аташган. Буюк шоир Т.Г.Шевченкони украин халқи жорий кунда ҳам қобзар деб аташади.

XVII асрда яшаган мусиқа олими Дарвиш Али эътирофича, бир хил тамбурга эга кўбиз жуда қадимий асбоб. У «мусиканинг назариясини яхши ўрганиб олган 19 аср машҳур мусиқачиси Султон Увайс замонида қўлланди» деб кўрсатади. [8;] Қорақалпоқ жировларида мазкур чолғу асбоби тўғрисида шундай ривоятлар сақланган. Жумладан, Есемурат Жиров билан Қияс Жиров таъкидлайди: «Кўбиз пири Кўркут ота ва Девонаи Бурик деб эшитамиз. Илгари яшаган жировлар шундай афсона тўқийди. Кўркут ота ёғочдан кўбиз ишлаб, чолғу чертишни орзу қилади. Анча ёғочларни йўниб овора бўлса-да, ишлаган кўбизидан самара чиқара олмайди. Кўркут отанинг дарахтни йўниб ишлаётганини шайтонлар кўриб, Кўркут отадан кўбизингни кўрсат деса, у шайтонлардан меҳнатини яширибди. Кейин Кўркут ота ўрмондан қайтаётган кишига ўхшаб, яширинча шайтонларнинг сўзини тинглабди.

Шайтонлар Кўрқут ота тўғрисида шундай дейишаётган экан: «Кўрқут ота жуда ажойиб иш бошлабди, лекин охирига етказа олмайди. Агарда ўрмондаги тўнғиз суйкалиб қуриган майда жийда ёғочидан кўбизни йўнса, унинг ичини ўйиб, ўйган жойини бақироқ туянинг бош териси билан қопласа, унга тиниб-тинчимас отнинг қуйруғидан олиб қил тақса, кумда, тоғда ўсадиган сассиқ қурай (майса) ширасидан яхши қилнинг остидан кўтариб турадиган эски қобокдан йўниб таянч (торни кўтариб турадиган) солса, жуда яхши асбоб бўлган бўлар эди. « Кўрқут ота шайтонларнинг бу сўзини эшитиб оркасига дархол кайтиб, эшитганидек чолғу асбоби ясаган экан, оҳанграбодек товланадиган мусиқа оҳанглари пайдо бўлибди. Шундан Кўрқут ота кўбизни хар хил чолғу асбобга солиб чертиб юра берибди. Алалхусус, Кўрқут ота кўбизнинг пири бўлибди...»

Жиров сўзи қадимий турк халқлари орасида кенг тарқалган. Хусусан, ўрта асрлар ўзбек мумтоз шеърляти вакили Лутфий (1411) «Гул ва Наврўз» достонида жиров сўзи мавжуд:

Йировлар софу соқиёлар гуландом
Тобукчилар сабук руҳи дилором. [10;]

(Жировлар жуда тоза, сахий-шароб қуювчи аёл гул баданли. Табукчилар-хизмат қилувчиларнинг оёғи енгил ва чиройли).

Жиров сўзи ўзбек адабиёти мумтоз намоёнчаси Алишер Навоий ижодида ҳам учрайди:

Сокий май тотув қуйгил сўзни,
Хон қурултойига еткур ўзни,
Зафмай жом орагар гул дилкаштур,
Тустуган ишира кимиз ҳам хуштур,
Эй йиров сен ҳам эшикни кўргуз,
Етуган бирла улуг ирни туз. [9;]

(Сокий ичимлик қуйганда сўзни тўк, тоза ичимлик коса ичида бўлса кўнгил хуш бўлади, тустокан ичидаги кимиз ҳам кўнгилни шод этади, жиров сен кўрсат «Етуган» чолғу асбоб асбоби билан улуг ашулани туз).

Алоҳида эътроф этиб ўтиш жоизки, жировчилик санъати, ўз навбатида, ёшларда миллий ғурур ва ватанпарварлик тарбиясини амалга ошириш, ижодий маҳорат, нафосат ва бадиий дидни ўстириш, фикр доирасини кенгайтириш, мустақиллик ва ташаббускорликни тарбиялаш, қорақалпоқ, ўзбек ва жаҳон композиторларининг асарларидан баҳраманд бўлиш ва турли мусикий жанрларни бир-бирдан фарқлашни ўргатиш, миллий санъатимиз намуналари орқали дунёқарашини кенгайтириш имконини яратади.

Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, қорақалпоқ жировчилик санъати, мумтоз санъат асарлари асосида ёшларнинг дунёқарашларини

шакллантириш, мусиқа таълими жараёнида миллий мусиқа дурдоналари, жирова бахши кўшиқлари билан бир қаторда, жаҳон халқлари мусиқа маданияти намуналаридан ҳам баҳраманд бўлишларини таъминлаш, бу борадаги мавжуд ҳолатни ўрганиш, уни бойитиш чораларини излаш, камчиликларни бартараф этиш жорий режаларни белгилашга бевосита боғлиқдир.

Хулоса қилиб айтганда, қорақалпоқ халқ мусиқаси асосида илмий-назарий ва амалий жиҳатдан ёшларни санъат соҳасига қизиқтиришда куйидаги вазифаларни амалга оширишга эришиш мақсадга мувофиқдир:

- ёшларнинг санъатга бўлган қизиқишларини уйғотиш;
- мусиқа тинглаш ва жамоа бўлиб куйлаш маданиятини шакллантириш;
- назарий олган билимларини чолғу асбобларида амалиётда қўллаб ижро этишига эришиш;
- мусиқа саводхонлиги ва мусиқа ижодкорлигини тарбиялаш;
- ўз-ўзини баҳолай олиш ва ўз-ўзини намоён қилиш кўникма-малакаларини шакллантириш;
- чолғучилик, мусиқали ҳаракатлар, ижодкорлик фаолиятларини шакллантириш;
- ёшларни миллий урф-одат ва анъаналарига ҳурмат руҳида тарбиялаш, ҳар томонлама етук, юқори ахлоқли пок инсон бўлишга йўллаш;
- ёшларда қорақалпоқ халқининг тарихий, маданий, миллий хусусиятларини англаб олишга бўлган эҳтиёжни таркиб топтириш;
- ёшларни қобилияти, қизиқишига кўра мусиқага йўналтириш;
- ёшларда ижодкорлик фазилатларини таркиб топтириш;
- ёшларда инсонпарварлик, халқига садоқат, хушмуомалалилик каби хислатларни таркиб топтириш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. 2018-2022 йилларда миллий маданиятни янада ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори лойиҳаси <http://regulation.2018.gov.uz/oz/document/480>

2. Алеуов У. Қарақалпақстанда талим-тарбиялик ойлардын қалипlesiуи ҳам раўажланыўы.- Нөкис: Билим, 1993. – 503 б.

3. Алеуов У. Музыкалык тарбияның тарийхый дереклери // Материал РНТК «Роль Амир Тимура в истории культуры центральной Азии» Нукус, КГУ. 2006. – 36-48 б.

4. Алламурастов А., Доспанов О., Тилеумуратов Г. Қарақалпақша көркем-өнер атамаларның сөзилиги. Нөкис 1995.

5. Алламурастов А. «Қарақалпақстан искусствасының тарийхынан»

«Қарақалпақстан баспасы» Нөкис 1968. – 80 б.

6.Бекимбетова А.А Қарақалпоқ халқ педагогикасида ёшларга ақлий тарбия бериш анъаналари. П.ф.н.илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. Т., 2010. – 20 – б.

7.Бахадырова С. «Қарақалпақ қандай халық» Ташкент 2017.

8.Акбаров.И.А. Карақалпақ халық намалары. –Т.: 1959, -Б. 17.

9.Лутфий. Гул ва Наврўз // Ўзбек адабиёти. 1-жилд, -Т.: 1959, -Б. 463.

10.Алишер Навоий. Сольийнома. Ҳазоинул маоний. –Т.: 1960, -Б. 898.